

УДК: 93:37(477.8)“18”/“19”

Наталія МИСАК

СЕРЕДНЯ ОСВІТА ЯК ВАЖЛИВИЙ ЧИННИК У ФОРМУВАННІ УКРАЇНСЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ В ГАЛИЧИНІ НАПРИКІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. у Галичині спостерігаються суттєві зміни в політичній та соціальній сферах. Під впливом західноєвропейських тенденцій швидкими темпами відбувається формування модерного суспільства, що характеризується переходом від станової до соціально-професійної стратифікаційної системи, в умовах якої одним з основних каналів вертикальних соціальних переміщень стає освіта. Висуваються нові вимоги до громадян. Ідеалом модерного суспільства стає людина активна, цілеспрямована, дієва, самостійна, що покладається лише на власні можливості. У політичній площині ці процеси збігаються з кінцевим етапом українського націєтворення і формуванням національної еліти – модерної світської інтелігенції, яка займає провідні позиції в суспільно-політичному, економічному й культурному житті краю. У таких умовах значно зростає роль освіти в житті суспільства.

Проблему історичного розвитку середньої освіти в Галичині неодноразово піднімали в дослідженнях вітчизняні та зарубіжні вчені. Серед них варто назвати праці І. Курляк¹, В. Благий², Д. Герцюка³, Т. Завгородньої⁴,

¹ *Курляк І.* Українська гімназійна освіта у Галичині (1864–1918 рр.) / І. Курляк. – Львів, 1997. – 222 с.; *Її ж.* Класична освіта на західноукраїнських землях (ХІХ – перша половина ХХ століття). Історико-педагогічний аспект / І. Курляк. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2000. – 328 с.

² *Благий В.* Шкільництво в Галичині на початку ХХ ст.: історико-соціологічний аспект / В. Благий. – Львів, 1999. – 76 с.

³ *Герцюк Д.* Громадська підтримка розвитку української середньої школи в Галичині (кінець ХІХ – перша третина ХХ ст.) / Д. Герцюк // Вісник Львівського університету. Серія педагогічна. – Львів, 2008. – Вип. 24. – С. 245–252; *Їого ж.* Розвиток української приватної освіти в Галичині наприкінці ХІХ – першій третині ХХ ст. як вияв громадської ініціативи. / Д. Герцюк // Вісник Львівського університету. Серія педагогічна. – Львів, 2010. – Вип. 26. – С. 221–228; *Їого ж.* Освітнє партнерство школи, сім'ї і громади як вияв громадянської активності українців Галичини (друга половина ХІХ – перша третина ХХ ст.) // *Uszeń – szkoła – nauczyciel: w kręgu dawnych i współczesnych teorii wychowania* / [pod red. Katarzyny Dormus i Ryszarda Ślęczki]. – Kraków, 2012. – Т. 1. – S. 226–234.

⁴ *Завгородня Т.* Теорія і практика учнівського самоуправління в гімназіях Галичини (початок ХХ ст. – 1939 р.): монографія / Т. Завгородня, О. Ворошук. – Івано-Франківськ: В-во Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2011. – 220 с.

М. Гаяк-Точек⁵ тощо. У них розглянуто особливості освітнього законодавства Австро-Угорської імперії, еволюцію закладів середньої освіти в Галичині, кількісний і якісний склад учнів, зміст освіти та специфіку навчального процесу. Потрібно відзначити спробу польських істориків Г. Сюдута⁶ і Л. Сліви⁷ простежити вплив гімназій на формування польської інтелігенції. Проте проблема ролі середньої освіти в соціальному структуруванні українського суспільства в Галичині на рубежі XIX–XX ст., зокрема у становленні національної інтелектуальної еліти, залишається практично недослідженою.

Мета статті – проаналізувати особливості середньої освіти в Галичині наприкінці XIX – на початку XX ст. і визначити її роль у процесі формування української інтелігенції. Зокрема з'ясувати чинники, що стимулювали й гальмували становлення національної інтелектуальної еліти. Процес формування української інтелігенції в Галичині у вказаний період ускладнювала низка обставин: позиція імперської влади в національному питанні, польсько-українське протистояння, відсутність власних впливових економічних і політичних інституцій, україномовної вищої школи тощо. Значну роль у становленні інтелігенції відіграли середні навчальні заклади – реальні школи та гімназії. Останні були набагато чисельнішими і значно популярнішими серед населення. Переваги їх полягали в тому, що навчання там у фінансовому плані було доступним вихідцям із малозаможних родин, а матуральний іспит* давав право вступу до вищих шкіл усієї Австро-Угорщини⁸. Середні навчальні заклади були важливими осередками формування особистості майбутньої інтелігенції. До гімназії приходили 10-літні діти, а за 8 років виходили дорослі чоловіки. За період навчання в них формувався не лише інтелект, а й характер, поведінка, мотиваційна база, світогляд загалом. Одним із чинників, що впливали на становлення особистості молодого людини, було гімназійне середовище: особисті контакти як вчителів та учнів, так і між самими гімназистами. Для тих випускників, які не продовжували навчання у вищій школі, знання, вміння й навички, здобуті в гімназіях, ставали життєвою інформаційною базою⁹.

⁵ *Gajak-Toczek M.* Męskie gimnazja państwowe we Lwowie w latach 1772–1914 / M. Gajak-Toczek // *Acta Universitatis Lodzensis, Folia Litteraria Polonica*. – Lodz: W-wo Uniwersytetu Łódzkiego, 2010. – T. 13. – S. 349–358; *Ejusdem.* Dzieje V Gimnazjum Państwowego we Lwowie – wydarzenia, fakty, sylwetki uczniów i nauczycieli / M. Gajak-Toczek // *Acta Universitatis Lodzensis, Folia Litteraria Polonica*. – Lodz: W-wo Uniwersytetu Łódzkiego, 2011. – T. 14. – S. 212–224.

⁶ *Siudut G.* Warunki kształcenia inteligencji w lwowskich gimnazjach państwowych w dobie autonomii 1867–1914 / G. Siudut // *Lwów: Miasto – społeczeństwo – kultura*. – Kraków, 1996. – T. 1: Studia z dziejów Lwowa. – S. 78–89.

⁷ *Śliwa L.* Gimnazja galicyjskie w procesie kształtowania się inteligencji polskiej / L. Śliwa // *Galicja i jej dziedzictwo* / [red.: A. Meissner, J. Wyrozumski]. – Rzeszów: W-wo wyższej szkoły pedagogicznej, 1995. – T. 3: Nauka i oświata. – S. 163–169.

* Випускники реальних шкіл, щоби продовжити навчання в університеті, повинні були скласти іспит зрілості (матуру) в гімназії.

⁸ *Siudut G.* Warunki kształcenia inteligencji... – S. 83–84.

⁹ *Śliwa L.* Gimnazja galicyjskie... – S. 164–165.

Характеризуючи особливості системи освіти в Галичині, необхідно наголосити, що у краї, порівняно з іншими територіями Австро-Угорщини, склалася не надто сприятлива ситуація для розвитку середніх шкіл. Провінція посідала останнє місце в імперії за співвідношенням чисельності середніх навчальних закладів до кількості населення. У Галичині на одну таку школу припадало 117 тис. мешканців (табл. 1).

Таблиця 1

Кількість середніх шкіл в австрійських провінціях на 1905 рік¹⁰

Провінція	Чисельність середніх шкіл			1 школа на кількість мешканців
	Гімназії	Реальні школи	Разом	
Верхня Австрія	30	19	49	64000
Нижня Австрія	6	2	8	100000
Штірія	9	5	14	97000
Каринтія	3	1	4	92000
Крайна	6	2	8	64000
Побережжя	7	4	11	69000
Тіроль із Форальбергом	9	4	13	76000
Чехія	61	41	102	62000
Моравія	27	31	58	42000
Шлезьк (Сілезія)	7	4	11	62000
Галичина	52	11	63	117000
Буковина	9	1	10	73000
Далмація	5	2	7	85000

Неоднаковим було становище поляків та українців у системі середньої освіти. До 1887 р. у Галичині функціонував лише 1 український середній навчальний заклад – Львівська академічна гімназія (далі – ЛАГ), тоді як польськими були 26 гімназій і 4 реальні школи¹¹. У наступні два десятиліття українським громадським організаціям та сеймовим послам у результаті запеклої політичної боротьби вдалося домогтися відкриття ще 4 гімназій й 1 філії ЛАГ. У реальних школах навчання провадилося лише польською мовою. Так, на 1910 р. у Галичині з 70 державних середніх освітніх закладів 64 були польськими, 1 німецьким і лише 5 українськими¹².

Місцеві органи влади, переважно польські за національним складом, в освітній системі проводили політику дискримінації українців. Як зазначалося на сторінках газети “Діло”, суть її полягала в тому, “щоби з одної сторони всіма засобами під-

¹⁰ Бунт. Наша школа в ярмі // Діло (Львів). – 1907. – Ч. 201. – 19 вересня.

¹¹ Курляк І. Українська гімназійна освіта... – С. 12; Вистава шкіл народних і середніх галицьких в павільйоні ц.к. Ради шкільної красвої з поглядом на розвиток шкіл народних і середніх в Галичині від року 1868–1894 // Учитель. – 1894. – Ч. 16 і 17. – С. 249–250.

¹² Баран С. Галицьке шкільництво в цифровім освітленню / С. Баран // Діло. – 1912. – Ч. 65. – 21 н. ст. (8 ст. ст.) марта.

пирати продукцію польської інтелігенції, з другої – спиняти продукцію української інтелігенції”¹³. Можна виділити декілька напрямів цієї політики. По-перше, крайовий шкільний закон від 22 червня 1867 р. затверджував у державних середніх школах польську мову викладання. Заснування кожної української гімназії відбувалося на основі спеціальних постанов Галицького сейму, який переважно складався з поляків, а тому не підтримував створення україномовних навчальних закладів, навіть подекуди перешкоджав цьому¹⁴. Яскравий приклад таких дій – заходи щодо відкриття української гімназії в Перемишлі. 2 жовтня 1884 р. Ю. Романчук вніс на розгляд Галицького сейму пропозицію про реформу системи початкової та середньої освіти, за якою в паралельних гімназійних класах на вимогу батьків щонайменше 25 дітей повинна бути запроваджена друга крайова мова. Ця ідея спричинила широкий резонанс і дискусію як у сеймі, так і серед громадськості¹⁵. Під час обговорення проблеми виникла думка використати як експериментальний навчальний заклад для втілення реформаторських пропозицій Перемишльську гімназію, де навчалася значна кількість українців. Однак вирішення цього питання затягувалося. Понад два роки воно було предметом багатьох сеймових дебатів і слухань¹⁶. Ю. Романчук у 1886 і 1887 р. поновлював свої внески щодо відкриття українських паралельних класів, але щоразу документи пересилали на розгляд Крайового виділу* або сеймової шкільної комісії¹⁷. Ця проблема спричинила великий розголос у галицькому суспільстві. Свою думку з її приводу висловили професори філософського факультету Львівського університету. У колективному висновку від 17 липня 1886 р. вони заперечили можливість достатнього оволодіння гімназистами понятійним апаратом двох мов, а тому висловилися проти розширення сфери використання української мови в середній школі¹⁸. Зрештою, 24 січня 1887 р. сейм прийняв ухвалу про створення при державній гімназії в Перемишлі паралельних

¹³ Польська політика в області середнього шкільництва // Діло. – 1913. – Ч. 206. – 16 н. ст. (3 ст. ст.) вересня.

¹⁴ *Buszko J. Galicja 1859–1914. Polski Piemont? Dzieje narodu i państwa polskiego* / J. Buszko. – Warszawa, 1989 – S. 33; *Bobrzyński M. Z moich pamiętników* / M. Bobrzyński. – Wrocław; Kraków: W-wo zakładu imienia Ossolińskich, 1957. – S. 173.

¹⁵ *Moklak J. W walce o tożsamość Ukraińców. Zagadnienie języka wykładowego w szkołach ludowych i średnich w pracach galicyjskiego Sejmu Krajowego 1866–1892* / J. Moklak. – Kraków, 2004. – S. 148–181.

¹⁶ *Чорновол І. З історії українського парламентаризму: проблема української гімназії в Перемишлі на форумі Галицького сейму (1884–1895)* / І. Чорновол // Молода нація. – 2001. – № 1. – С. 127–139.

* Крайовий виділ – виконавчий орган крайової автономії. До його складу входили маршалок сейму і шість сеймових послів. Крайовий виділ функціонував протягом однієї каденції сейму. До його компетенції входили питання, що стосувалися автономії краю, виконання доручень сейму, підготовка законопроектів, а також контроль за діяльністю нижчих органів територіального самоуправління.

¹⁷ Руська гімназія в Перемишлі // Діло. – 1895. – Ч. 10. – 13(25) січня.

¹⁸ *Зашкільняк Л. Львів як центр формування української науки (друга половина XIX ст.)* / Л. Зашкільняк // *Lwów: Miasto – społeczeństwo – kultura.* – Kraków: W-wo Naukowe WSP, 1998. – Т. 2: *Studia z dziejów Lwowa* / [pod. red. H.-W. Żalińskiego i K. Karolczaka]. – S. 392–393.

класів (т. зв. “паралельок”) з українською мовою викладання. А в липні того ж року імператор затвердив цю постанову¹⁹. Перші українські класи почали функціонувати з початку 1888/89 н. р. Швидке і постійне зростання чисельності вихованців навчального закладу спонукало сеймових послів та деякі громадські організації домагатися перетворення “паралельок” в окрему українську гімназію. З такою вимогою в липні 1892 р. до Міністерства віросповідань і освіти (далі – МВіО) звернулося товариство “Народна рада”²⁰. Подання подібного змісту в січні 1895 р. вніс на розгляд Галицького сейму О. Барвінський²¹. Цю пропозицію підтримала шкільна комісія. А вже 12 травня 1895 р. імператор затвердив постанову про трансформацію паралельних класів у самостійну державну гімназію з українською мовою викладання²².

Багато років тривала боротьба за відкриття середньої школи у Станиславові. Численні петиції з цього приводу подавались на розгляд Крайової шкільної ради* (далі – КШР) і Галицького сейму від імені українських сеймових послів, учасників повітових віч, батьків, Руського педагогічного товариства** (далі – РПТ), Наукового товариства ім. Т. Шевченка (далі – НТШ) тощо. Але всі звернення з тих чи тих причин відхилялися²³. Наприкінці 1903 р. – на початку 1904 р. під час сеймових дебатів із приводу відкриття Станиславівської гімназії частина польських депутатів висунула ідею утравкізації*** середніх шкіл Галичини. Ця думка спричинила

¹⁹ Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі – ЦДІАЛ України). – Ф. 178 (Крайова шкільна рада, м. Львів). – Оп. 3. – Спр. 347. – Арк. 4–4 зв.

²⁰ ЦДІАЛ України. – Ф. 178. – Оп. 3. – Спр. 352. – Арк. 25–26.

²¹ Руська гімназія в Перемишлі // Діло. – 1895. – Ч. 10. – 13(25) січня.

²² ЦДІАЛ України. – Ф. 178. – Оп. 3. – Спр. 347. – Арк. 31–32.

* Крайова шкільна рада (КШР) – вищий орган для контролю й управління школами в Галичині, створений за розпорядженням імператора від 25 червня 1867 р. Офіційно рада функціонувала від 24 січня 1868 р. до 1921 р. і підпорядковувалась МВіО. Функції цього органу полягали в адміністративному управлінні початковими, середніми та фаховими школами, вирішенні кадрових питань, призначенні директорів і педагогічного персоналу, розробці навчальних планів, складанні річного бюджету навчальних закладів тощо. Членами КШР були: намісник як голова, представники крайової влади, місцевого самоуправління, духовенства, освітніх установ. Як правило, до КШР входило 20 поляків та 4 українці, з 1907 р. це співвідношення становило відповідно 26 до 9.

** Руське педагогічне товариство (РПТ) – засноване у Львові в 1881 р. ініціативною групою, до якої входили А. Яновський, В. Барвінський, А. Вахнянин, Г. Врецьона й ін. Організація мала на меті об’єднати українських вчителів в єдину громаду для спільного вирішення різних справ громадського та домашнього виховання рідною мовою, боротися за створення нових українських шкіл, а також прагнула надавати моральну і матеріальну допомогу своїм членам. З 1889 по 1914 р. РПТ видавало власний журнал – двотижневик “Учитель”. У 1912 р. товариство змінило назву на “Українське педагогічне товариство”. Проіснувало до початку Першої світової війни.

²³ Діло. – 1904. – Ч. 200. – 4(17) вересня.

*** Утравкізм – двомовність. Вперше думку про двомовний формат середніх шкіл у Галичині запропонував депутат сейму А. Малецький в 1884 р. під час обговорення внеску Ю. Романчука про реформу початкових і середніх шкіл. Однак така ідея спричинила загальний протест і була відхилена.

гостру дискусію в польському й українському середовищах і майже одноставно була відхилена. Противниками двомовності виступили і КШР, і Товариство вчителів вищих шкіл, і РПТ. Всі вони вважали, що така система освіти гальмуватиме культурний розвиток обох народів²⁴. Завдяки цілеспрямованій і наполегливій роботі українці домоглися відкриття власної середньої школи у Станиславові аж в 1905 р.²⁵

Від 1900 р. і до початку Першої світової війни тривала безуспішна боротьба за створення української гімназії в Самборі²⁶. Численні петиції і звернення громадян та організацій залишились без відповіді. Аналогічними були результати всіх заходів щодо відкриття українських середніх шкіл у Бучачі та Чорткові²⁷.

Така цілеспрямована політика місцевої влади зумовила дискримінацію українського населення в галузі середньої освіти. Це яскраво підтверджують статистичні дані. У Галичині на українську державну середню школу припадало 675 140 українців, на польську – 71 635 поляків²⁸.

Загалом на 1 українську державну гімназію відкривали 11 аналогічних польських навчальних закладів²⁹. Зрозуміло, така кількість українських шкіл не відповідала кількості всіх охочих здобути середню освіту, яка постійно зростала (табл. 2, 3). Щобільше, українці серед народів австрійської частини імперії посідали останнє місце за співвідношенням середніх шкіл до числа мешканців³⁰.

Таблиця 2

Національний склад вихованців галицьких середніх шкіл (державних і приватних із правом прилюдності)³¹

Навчальний рік	Українці	%	Поляки	%	Інші	Разом
1866/7–1870/1	1 661	22,5	5 222	70,6	499	7 382
1871/2–1875/6	1 226	20,5	5 102	73,4	624	6 952
1876/7–1880/1	1 446	17,5	6 163	74,7	642	8 251
1881/2–1885/6	1 811	16,9	8 160	75,9	771	10 742
1886/7–1890/1	2 003	17,8	8 611	76,4	654	11 268
1891/2–1895/6	2 244	18,6	9 373	77,8	431	12 048
1896/7	2 518	16,52	12 320	80,83	404	15 242

²⁴ ЦДІАЛ України. – Ф. 178. – Оп. 3. – Спр. 5. – Арк. 1–20, 53, 56 б–59.

²⁵ Грушевський М. Що ж далі? (В справі руських гімназій) / М. Грушевський // Літературно-науковий вісник. – 1905. – Т. 29. – Кн. 1. – С. 1; Курляк І. Українська гімназійна освіта... – С. 13.

²⁶ О руську гімназію в Самборі // Діло. – 1909. – Ч. 157. – 21 н. ст. (8 ст. ст.) липня.

²⁷ ЦДІАЛ України. – Ф. 178. – Оп. 3. – Спр. 346. – Арк. 1, 58, 61–64.

²⁸ Баран С. З поля національної статистики галицьких середніх шкіл / С. Баран // Студії з поля суспільних наук і статистики. – Львів, 1910. – Т. 2. – С. 144.

²⁹ Його ж. Галицьке шкільництво в цифровім освітленню / С. Баран // Діло. – 1912. – Ч. 65. – 21 н. ст. (8 ст. ст.) марта.

³⁰ Бунт. Наша школа в ярмі // Діло. – 1907. – Ч. 176. – 20 серпня.

³¹ Баран С. З поля національної статистики... – С. 146; Його ж. Галицьке шкільництво в цифровім освітленню // Діло. – 1912. – Ч. 68. – 25 н. ст. (12 ст. ст.) марта.

1897/8	2 792	16,95	13 260	80,49	423	16 475
1898/9	3 092	17,48	14 142	79,97	450	17 684
1899/0	3 363	17,66	15 248	80,08	430	19 041
1900/1	3 528	17,63	16 053	80,24	425	20 006
1901/2	3 900	17,84	17 552	80,27	434	21 886
1902/3	4 204	17,69	19 151	80,58	412	23 767
1903/4	4 557	17,84	20 644	80,84	337	25 538
1904/5	5 027	18,36	22 018	80,41	337	27 382
1905/6	5 484	18,83	23 341	80,16	293	29 118
1906/7	5 896	19,20	24 526	79,95	263	30 685
1907/8	6 023	19,74	24 253	79,49	237	30 513

Таблиця 3

Національний склад українських гімназій в Галичині³²

Навчальний рік	Українці	%	Поляки	%	Разом усіх гімназистів
1896/7	853	100	–	–	853
1897/8	945	99,79	1	0,11	947
1898/9	1 181	99,83	1	0,09	1 183
1899/0	1 371	99,78	2	0,15	1 374
1900/1	1 467	99,87	2	0,13	1 469
1901/2	1 721	100	–	–	1 721
1902/3	1 950	99,95	–	–	1 951
1903/4	2 173	99,91	–	–	2 175
1904/5	2 396	99,92	–	–	2 398
1905/6	2 819	99,93	–	–	2 821
1906/7	3 082	99,97	1	0,03	3 083
1907/8	3 281	99,97	–	–	3 282

Другим напрямом була полонізаційна політика КШР, яка відала справами початкової і середньої освітніх ланок у Галичині. За згодою цієї інституції активно засновувалися польські приватні гімназії саме в тих місцевостях, де існували аналогічні українські школи, – в Чорткові, Яворові, Борщеві, Кутах і Рогатині³³.

По-третє, ускладнювався доступ українців до середніх навчальних закладів через систему початкової освіти. На відміну від Західної Галичини, на східних теренах краю в сільських місцевостях, де переважало українське населення, створювались трикласні початкові школи. Їхні випускники, щоб мати змогу вступити до гімназії, повинні були продовжити навчання у школах вищого типу, які розташовувалися в містах. Це потребувало значних фінансових витрат, що не завжди міг дозволити

³² Баран С. З поля національної статистики... – С. 163.

³³ Там само. – С. 123; Галицький сойм і руські гімназії // Діло. – 1909. – Ч. 200. – 11 н. ст. вересня (20 ст. ст. серпня).

собі селянин. Крім того, в 1906 р. КШР видала розпорядження, згідно з яким у міські багатокласні школи заборонялося приймати сільських дітей³⁴.

Погіршувало ситуацію й те, що українські гімназії, через їх мізерну кількість, були вкрай переповненими (часто класи налічували по 50–60 учнів)³⁵, а тому молодь мусила продовжувати освіту в польських школах, де відчувала на собі вплив польського патріотичного виховання. Так, у 1905/06 н. р. у 5 українських гімназіях навчалось 2 709 українців, а в польських – 2 775³⁶. Загалом чисельність українських вихованців середніх шкіл не перевищувала 19 %, тоді як польських сягала 80 %³⁷.

Ще гірша ситуація склалася в реальних школах, які готували технічну інтелігенцію. У другій половині 1890-х років кількість українців у цих навчальних закладах була мізерною – в межах 73–158 осіб³⁸. На початку ХХ ст. вона дещо збільшилася, але порівняно з поляками залишалася незначною. Так, у 1910 р. українські вихованці склали тільки понад 7 % від загальної чисельності учнів усіх 13 реальних шкіл Галичини³⁹. Подібна ситуація дуже негативно позначилася на підготовці українських технічних кадрів.

На кваліфікацію майбутньої інтелігенції впливали особливості навчального процесу і педагогічна майстерність викладачів, яка не відзначалася високим рівнем. КШР активно впроваджувала політику призначення в середні школи заступників вчителів (т. зв. суплентів). Як правило, цю категорію поповнювали не тільки особи без відповідної освіти і кваліфікації, а й навіть без досвіду педагогічної роботи⁴⁰. Цілком очевидно, що вони не могли гарантувати учням належного рівня знань. Яскраво схарактеризував цю ситуацію М. Грушевський: «На заступників приймається все ще не філософів, отже укінчених або і неукінчених теологів, медиків і правників. Такі дилетанти є рідко коли совісними і фахово образованими учителями. Вони глузують собі часто з всяких вказівок шкільних властей, відбувають години лиш «так собі» за напасть, класифікують по-свому молодіж і заподівають на довгі літа і науці і дисципліні великі шкоди»⁴¹. У середній освіті спостерігалася тенденція до збільшення кількості некваліфікованих педагогічних сил⁴². На 1905 р. в усіх середніх навчальних закладах супленти становили 47,4 % педагогічного персоналу⁴³.

³⁴ До середніх шкіл! // Діло. – 1908. – Ч. 155. – 14 н. ст. (1 ст. ст.) липня; Середня школа не для Русинів // Діло. – 1907. – Ч. 151. – 20 н. ст. липня.

³⁵ Недостачі наших гімназій // Діло. – 1911. – Ч. 172. – 5 н. ст. серпня (23 ст. ст. липня).

³⁶ До середніх шкіл! // Діло. – 1908. – Ч. 155. – 14 н. ст. (1 ст. ст.) липня.

³⁷ Баран С. З поля національної статистики... – С. 146; Галицькі школи середні // Діло. – 1900. – Ч. 3. – 5(17) січня.

³⁸ Гуркевич В. Русини-Українці в галицьких середніх школах / В. Гуркевич // Молода Україна (Львів). – 1900. – Ч. 1. – С. 35.

³⁹ Баран С. Галицьке шкільництво в цифровім освітленню // Діло. – 1912. – Ч. 67. – 23 н. ст. (10 ст. ст.) марта.

⁴⁰ Брак учителів в середніх школах // Діло. – 1902. – Ч. 59. – 13(26) марта.

⁴¹ Ортоскоп (Михайло Грушевський). Наше середнє шкільництво в світлі статистики // Учитель. – 1905. – Ч. 17. – С. 264.

⁴² Там само.

⁴³ Бунт. Наша школа в ярмі // Діло. – 1907. – Ч. 175. – 17 серпня.

Зауважувалася ще одна аномалія: в українських гімназіях відсоток некваліфікованих вчительських кадрів був вищим, ніж у польських⁴⁴. Наприклад, у 1890 р. в ЛАГ із 33 осіб викладацького складу 17 (51,5 %) становили супленти⁴⁵. Подібна ситуація тривала і в наступні роки. Зокрема в 1910 р. у філії цього ж навчального закладу працювало 29 педагогів, із них – 19 (65,5 %) суплентів⁴⁶. Така ж картина була і в інших середніх школах. Так, у Перемишльській українській гімназії в 1908 р. заступники обіймали 20 із 37 вчительських посад⁴⁷.

Некваліфікованість педагогів, їхні антиукраїнські позиції часто ставали приводом для відтоку українців із гімназій. Яскраві свідчення про такі реалії в Тернопільській гімназії залишив Є. Олесницький. У спогадах він описав колоритну постать катехита о. В. Копитчака, який мав на меті “найбільше українських учеників репробувати, приневолити їх покинути заведення, або й зовсім закинути науку”⁴⁸. Таке ставлення педагога до навчального процесу призвело до того, що з 50 українських гімназистів, які вступили до 1-го класу разом з Є. Олесницьким, закінчили навчання лише 3.

Недоліками українських середніх шкіл, що гальмували формування інтелігенції, були практично відсутнє національне виховання й орієнтація на класичну освіту. Вивчення історії та географії обмежувалося галицьким регіоном. Рівень тогочасного викладання яскраво ілюструють спогади С. Шухевича. Відомий громадський діяч і адвокат так охарактеризував роки навчання в Академічній гімназії у Львові: “Крім мертвеччини, поданої шабльоново зі шкільних підручників, не давано учням нічогоісного, що могло б формувати їх молоденьку душу в якімнебудь напрямі. «Історію рідного краю» учено після підручника польського професора д-ра Тадея Левицького на українську мову. Самозрозуміло, що в тім підручнику з нашої історії не було майже нічого, а зате польську історію трактовано дуже докладно”⁴⁹. Викладання рідної мови спотворювалось полонізмами і церковнослов’янськими архаїзмами. Як зауважив М. Пачовський, “хлопчаина з села, вступаючи до гімназії, говорив кращою мовою, як окінчений матурист!”⁵⁰.

Загалом середня освіта не відповідала вимогам тогочасного суспільства. Недоліки її вдало запримітив С. Томашівський. Він писав: “... наука наших середніх шкіл не відповідає потребам дійсно освіченого чоловіка, вона і завузька рамами, не

⁴⁴ Діло. – 1903. – Ч. 166. – 25 липня (7 серпня).

⁴⁵ ЦДІАЛ України. – Ф. 146 (Галицьке намісництво, м. Львів). – Оп. 51а. – Спр. 666. – Арк. 1–2.

⁴⁶ Недостачі наших гімназій // Діло. – 1911. – Ч. 172. – 5 н. ст. серпня (23 ст. ст. липня).

⁴⁷ Перемиська укр. руська гімназія в цифрах // Діло. – 1909. – Ч. 179. – 16 н. ст. (3 ст. ст.) серпня.

⁴⁸ *Олесницький Є.* Сторінки з мого життя / Є. Олесницький / [упоряд.: М. Мудрий, Б. Савчик; авт. вступ. ст. О. Аркуша; авт. прим. та комент. М. Мудрий]. – Львів: В-во ЛОБФ “Медицина і право”, 2011. – С. 170.

⁴⁹ *Шухевич С.* Моє життя. Спогади / С. Шухевич. – Лондон: Видання Української видавничої спілки, 1991. – С. 111.

⁵⁰ *Пачовський М.* Становище й наука українсько-руської мови як викладової в наших гімназіях / М. Пачовський. – Львів, б. р. – С. 3.

простора глибиною, недобрісна якістю і не обнімає навіть усіх найважливіших галузей людського знання. Причини тому не лише у самій хибній шкільній системі, що в багато дечім перестаріла, але й в обставинах незалежних від міродайних сфер, передовсім у фізичних перепонах, що не дозволяють в короткі часі шкільної науки опанувати стільки різнорідних відомостей рівночасно⁵¹.

Особливої уваги заслуговує викладання в польських реальних школах української мови, яке перебувало на дуже примітивному рівні. За навчальним планом вивчення української мови починалося з 3-го класу. Варто лише зауважити, що чимало випускників-українців реальних шкіл навіть не вміли писати українською. Щобільше, на початку ХХ ст. у цих закладах не було жодного кваліфікованого вчителя української мови⁵².

Польська громадськість краю вбачала ще деякі недоліки саме українських середніх шкіл. Зокрема “Gazeta Narodowa” стверджувала про випадки терору і примусу щодо українців, щоб ті посилали дітей в українські, а не польські навчальні заклади. Одним із способів такого впливу був загальний осуд: імена батьків, діти яких навчалися в польських гімназіях, публікували на сторінках преси. Другий недолік – поблажливість до учнів під час складення підсумкових і випускних іспитів, що, за твердженням друкованого органу, заохочувало до вступу в українські середні школи. Головною ж вадою “Gazeta Narodowa” вважала те, що під впливом українських політичних партій у вихованців цих навчальних закладів культивувався шовіністичне ставлення: соціальна та національна задрість до польського населення Галичини⁵³. Очевидно, такі твердження перебільшені і їх треба сприймати в контексті тодішнього польсько-українського протистояння у краї.

На процес підготовки майбутньої української інтелігенції, крім малочисельності середніх шкіл, недосконалості та значної перевантаженості навчального процесу, негативно впливало матеріальне становище молоді. Оскільки більшість її походила з незаможних селянських, вчительських і священничих родин, то часто не мала змоги оплатити навчання та проживання в місті. Наприклад, у Львові в 1900 р. квартира для гімназиста у середньому коштувала 16 кор.* на місяць із додатковою оплатою продуктами споживання⁵⁴. У Коломиї на 1910 р. місячні

⁵¹ *Томашівський С.* Про самоосвіту / С. Томашівський // Молода Україна. – 1900. – Ч. 4. – С. 126.

⁵² В справі науки руської мови в галицьких школах реальних // Діло. – 1909. – Ч. 211. – 25 н. ст. (12 ст. ст.) вересня.

⁵³ *Dziwne pojęcia o patriotyzmie* // *Gazeta Narodowa* (Lwów). – 1911. – № 53. – 5 marca.

* Крона (корона) – грошова одиниця, введена в обіг в Австро-Угорській імперії у результаті грошової реформи 1892 р. До того у країні використовували гульдени (флорини), які поділялися на 100 крейцерів. Утім більш поширеною була напівофіційна назва гульдена “золотий ринський”. Співвідношення між старою і новою валютою було таким: 1 гульден = 2 кронам, 1 крейцер = 2 геллерам. Гульден паралельно з кроною перебував в обігу до 1899 р.

⁵⁴ *Утриско О.* Спогади про Академічну гімназію з рр. 1900/1902 / О. Утриско // Ювілейна книга Української академічної гімназії у Львові. На 100-річчя першого українського іспиту зрілості. 1878–1978. – Філадельфія; Мюнхен, 1978. – С. 411.

видатки на проживання і харчування одного гімназиста, залежно від побутових умов*, становили від 10 до 60 кор.⁵⁵. Для порівняння: на початку ХХ ст. галицький учитель у середньому отримував місячну платню в розмірі 79 кор. 25 гел.⁵⁶, тому не завжди міг половину її виділити на навчання і проживання в повітовому місті однієї своєї дитини. Промовисті свідчення про побут у Львові гімназистів – це спогади В. Нагірного про роки навчання в реальній школі у Львові: “Мені майже зовсім забракло усього, що було потрібне не тільки до науки, але і до життя. Я не мав ані одної книжки, ані що з’їсти. Нераз жилося кілька днів сухим горохом, купленим за кілька крейцерів. ... Підчас тріскучої зими ходив я в легкій, майже літній одежині. Теплішу одежину, що її я мав, позичив я пізньої осені одному товаришеві, який спав на «Високім Замку», та він не віддав її мені”⁵⁷. Зрозуміло, що, потрапивши в нове середовище, дуже часто гімназистам доводилося самим дбати про життя. Такі чинники суттєво впливали на скорочення кількості вихованців середніх освітніх закладів упродовж шкільного року. Загалом в українських гімназіях щороку не закінчували навчання від 7 до 15 % учнів⁵⁸.

Середні школи були своєрідним засобом контролю за розвитком суспільної свідомості. Вони не тільки не сприяли формуванню в майбутньої інтелігенції самостійних думок, поглядів і науково-критичного світогляду, а часто перешкоджали цьому. Молоді заборонялося студіювати будь-яку літературу, не затверджену офіційним навчальним планом⁵⁹. Отже, в освітній системі краю заохочували до “репродукування чужих думок і досвідів”⁶⁰. Це негативно впливало на процес формування української інтелектуальної еліти.

Втім, кількість українських вихованців державних середніх шкіл постійно збільшувалася, однак їх питома вага, порівняно з поляками, залишалася незмінною – приблизно 16–20 %⁶¹.

Українська громадськість намагалася покращити ситуацію через заснування приватних середніх навчальних закладів, в яких значно більше уваги приділяли

* Варто зауважити, що побутові умови, в яких проживали учні гімназій, були вкрай незадовільними. В одній кімнаті часто мешкало від 2 до 9 учнів. Кімнати були низькими, тісними, вогкими, переважно з одним вікном. Більшість гімназистів – позбавлена нормального (тричі на день) збалансованого харчування.

⁵⁵ Даниш Н. Житє молодіжи укр. гімназії в Коломиї / Н. Даниш // Наша школа (Львів). – 1910. – Кн. 2. – С. 33.

⁵⁶ З шкільної статистики // Учитель. – 1904. – Ч. 21. – С. 330.

⁵⁷ Нагірний В. З моїх споминів / В. Нагірний // Нагірні, Леви: Історія родини. Статті, спогади, наукові розвідки, архівні матеріали. – Львів, 2000. – С. 71.

⁵⁸ Борковський А. Галицькі середні школи в шк. р. 1908 / А. Борковський // Діло. – 1909. – Ч. 242. – 2 н. ст. падолиста (20 ст. ст. жовтня); Даниш Н. Нарис ц. к. історії гімназії з руською викладною мовою в Коломиї від її оснoвання 1892/3 до 1911/12 року / Н. Даниш. – Коломия, 1912. – С. 25.

⁵⁹ Темницький В. Микола Ганкевич / В. Темницький – Львів, 1932. – С. 11–12.

⁶⁰ Іванчук О. Non scholae, sed vitae. З нашої середньої школи / О. Іванчук // Літературно-науковий вісник. – 1906. – Т. 33. – Кн. 1. – С. 78.

⁶¹ Баран С. З поля національної статистики... – С. 146.

національному вихованню. Подібні школи були чи не єдиним способом позитивно вирішити проблему підготовки української інтелектуальної еліти. Високо оцінюючи значення цих інституцій, М. Грушевський наголошував: “Відкриваючи свої приватні заклади, ми ставимо справді нерукотворний пам’ятник, скріплюємо себе як народ, виховуємо для себе власну інтелігенцію, з надією дивимося у майбутнє”⁶².

Процес творення української приватної середньої освіти був складним: він охоплював роз’яснювальну і популяризаторську роботу серед населення, насамперед батьків і майбутніх гімназистів, організацію підготовчих курсів до вступу. Громадська активність була настільки дієвою, що упродовж двох років, з 1908 по 1910 р., у Галичині організовано 35 гімназійних підготовчих курсів, з яких постали перші приватні українські гімназії⁶³.

Однак вони не були надто популярними серед молоді, оскільки більшість дипломів про закінчення подібних шкіл не давали змоги продовжувати освіту. Наприклад, у 1910 р. із шести українських приватних гімназій лише дві – в Рогатині та Городенці – мали право прилюдності*. Щобільше, саме в цих навчальних закладах зосереджувалося понад 62 % всіх вихованців приватних середніх шкіл (490 учнів із 790)⁶⁴. Згодом статус державного навчального закладу здобула ще й Яворівська гімназія. Для порівняння треба зауважити, що на 1910 р. у краї функціонувало 19 польських приватних середніх шкіл із правом прилюдності, до 1912 р. їх кількість зросла до 44⁶⁵. До початку Першої світової війни в Галичині з’явилися ще дві приватні гімназії, засновані, як й інші, завдяки ініціативі та фінансовій підтримці Українського педагогічного товариства, в Долині (1911) та Чорткові (1912). Найвищого рівня розвитку з усіх приватних навчальних закладів досягла гімназія в Городенці, яку порівнювали із зразковими середніми школами Австрії⁶⁶.

Аналізуючи цю проблему, необхідно зауважити, що значний вплив на формування української, насамперед педагогічної, інтелігенції мали також вчительські семінарії**. Вони офіційно не належали до категорії середніх навчальних закладів

⁶² *Грушевський М.* Українські приватні школи / М. Грушевський // Календар “Просвіти” на 1911 рік. – Львів, 1911. – С. 197.

⁶³ *Герцюк Д.* Розвиток української приватної школи... – С. 226.

* Право прилюдності (або публічності) – надавалося приватному навчальному закладу та прирівнювало його до статусу державного. Документи про закінчення таких шкіл визнавала держава, і вони давали змогу молоді продовжувати освіту у вищих навчальних закладах.

⁶⁴ *Демедчук С.* Приватні українські гімназії в 1910 р. / С. Демедчук // Діло. – 1910. – Ч. 275. – 9 н. ст. грудня (26 ст. ст. падолиста); Українські приватні гімназії в минулому шкільнім році // Діло. – 1911. – Ч. 156. – 18 н. ст. (5 ст. ст.) липня.

⁶⁵ Польські приватні гімназії у Східній Галичині // Діло. – 1913. – Ч. 236. – 22 н. ст. (9 ст. ст.) жовтня.

⁶⁶ *Курляк І.Є.* Українська гімназійна освіта... – С. 15.

** Вчительські семінарії готували педагогічних працівників для початкової школи. Виникнення цих навчальних закладів було частиною освітньої реформи в Австро-Угорщині й санкціонувалося “Основним шкільним законом” від 22 листопада 1870 р. Умовами вступу до педагогічних семінарій було досягнення абітурієнтами 15-річного віку, хороший фізичний стан, закінчення виділової школи або мінімум 2-го класу гімназії, а також успішне складення вступного іспиту. Крім того, вступники повинні були подати

(вважалися професійними школами), але суспільство сприймало їх як освітні установи середньої ланки і вони користувалися великою популярністю серед населення⁶⁷. Зазвичай, у них навчалися незаможні учні, які не могли здобути освіту в гімназії чи в реальній школі. Учительські семінарії в освітній системі Австро-Угорської імперії були своєрідним безвихідним тунелем, оскільки після їх закінчення молодь не мала змоги продовжувати освіту в жодному вищому навчальному закладі.

У цій галузі ситуація також склалася не на користь українського населення. У Галичині на 1 учительську семінарію припадало 522 тис. жителів. Це найгірший показник з-поміж усіх австрійських земель⁶⁸.

Австро-угорське освітнє законодавство не санкціонувало відкриття на галицьких землях учительських семінарій з українською мовою викладання. Щобільше, з 1906 р. набрала чинності сеймова ухвала, згідно з якою було дозволено засновувати лише польські або двомовні педагогічні школи⁶⁹. Тому на східних теренах краю функціонували тільки утравкістичні заклади такого типу. Це було значним утиском національних прав українців, оскільки такі вчительські семінарії не могли підготувати необхідної кількості україномовних вчителів. У 1912 р. з усіх 18 навчальних закладів* 8 були польськими, а 10 – двомовними⁷⁰. В утравкістичних семінаріях викладання половини предметів (гуманітарних) здійснювалося польською і половини (природничих) – українською мовами. Насправді ж утравкізм учительських семінарій був декларативним, бо на практиці цього пропорційного співвідношення майже ніколи не дотримувались. Тогочасна преса рясніє повідомленнями про численні випадки вивчення в утравкістичних семінаріях майже всіх

свідоцтво здоров'я, видане повітовим лікарем, і свідоцтво моральності, підтверджене парафіяльним священиком та цивільним урядом. Зарахування до семінарій відбувалося на конкурсній основі. Навчання було безкоштовним, а для найздібніших студентів призначались державні стипендії. Така підтримка від держави зобов'язувала студентів після закінчення щонайменше протягом шести років працювати на посаді вчителя. В інших випадках колишні семінаристи мусили повернути всі кошти. Термін навчання в жіночих учительських семінаріях становив 4 роки, в чоловічих – 3, а з 1891 р. – також 4. Там викладали 16 предметів: німецька й польська, а на східних теренах – також українська мови, педагогіка, релігія, каліграфія, всесвітня історія, географія, математика, фізика, природознавство з гігієною, малювання, музика тощо.

⁶⁷ Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні (X – поч. XX ст.): нариси / [редкол.: М. Ярмаченко (відп. ред.), Н. Калениченко (заст. відп. ред.), С. Гончаренко та ін.]. – Київ: Рад. школа, 1991. – С. 171; *Благий В.* Шкільництво в Галичині... – С. 14.

⁶⁸ Бунт. Наша школа в ярмі // Діло. – 1907. – Ч. 175. – 17 серпня.

⁶⁹ Приватний український мужеський учительський семінар у Львові // Діло. – 1912. – Ч. 146. – 1 н. ст. липня (18 ст. ст. серпня).

* З 1871 р. у Галичині було 9 учительських семінарій: 3 жіночі (польська у Кракові, утравкістичні у Львові та Перемишлі) й 6 чоловічих (польські – у Кракові, Новому Санчі (згодом переведена до Тарнова), Ряшеві, польсько-українські – у Львові, Тернополі та Станиславові). Згодом почали діяти ще 3 педагогічні школи для юнаків: з 1892 р. – у Самборі та з 1895 р. – у Сокалі та Кросні.

⁷⁰ Приватний український мужеський учительський семінар...

предметів польською мовою, про відсутність українських вчителів, про викладання польськими педагогами української мови тощо⁷¹.

Яскравим прикладом урядової політики в цьому питанні стало міністерське розпорядження, видане 1902 р. для утравквістичних педагогічних закладів у Східній Галичині. За цим документом 2 навчальні курси повинні бути двомовними, 7 – викладатись польською і лише 4 – українською мовами⁷². Зрозуміло, що за таких умов утравквізм був лише фікцією. Цілком слушно змалював наявну ситуацію С. Баран. Він, зокрема, писав: “За винятком двох чи трьох провінційних учительських семінарів, всі шкільні предмети, крім греко-католицької релігії і української мови, викладають всюди виключно по-польськи, а учителі математики, історії природи і господарства роблять велику концесію, коли українському учневі дозволять в цих предметах відповідати по-українськи, бо польські учні з правила відповідають по-польськи. Ще гірше стоїть справа з державними жіночими учительськими семінарами; тут поза годинами греко-католицької релігії і української мови панує неподільно польщина так, що характер тих закладів є фактично чисто польський”⁷³.

Шкільна адміністрація всіляко обмежувала доступ до семінарій українській молоді. Наприклад, у 1902/03 н. р. до такого закладу в Тернополі було прийнято лише 17 українських юнаків із 70 охочих. Для порівняння: тоді ж зараховано на навчання 42 поляки з 45⁷⁴. В 1904/05 н. р. у Станіславівській чоловічій семінарії на 1-й курс прийнято всього 7 абітурієнтів-українців із 70⁷⁵. Ще гірша ситуація склалася в жіночих навчальних закладах. На відміну від чоловічих, їхня чисельність не збільшувалася від 1871 до 1910 р., коли була відкрита нова державна утравквістична семінарія для дівчат у Бережанах⁷⁶. Тому ці заклади не могли підготувати необхідної кількості педагогів, попри дуже великий конкурс на вступних іспитах. Упродовж 1880–1890-х років у семінаріях відсоток українських юнаків коливався в межах 13–27 %, а дівчат – 7–9 % від загальної чисельності студентів⁷⁷.

⁷¹ Галицьке шкільництво і Русини // Діло. – 1889. – Ч. 36. – 15(27) лютого; Утравквізм в семінаріях учительських // Діло. – 1887. – Ч. 14. – 5(17) лютого; Діло. – 1891. – Ч. 8. – 10(22) січня; *Верига В.* Там, де Дністер круто в’ється. Історичний нарис виховно-освітньої політики в Галичині на прикладі учительської семінарії та гімназії в Заліщиках. 1899–1939 / В. Верига. – Торонто: Срібна Сурма, 1974. – С. 32–35.

⁷² В справі викладового язика в учительських семінаріях // Діло. – 1902. – Ч. 196. – 2(15) вересня.

⁷³ *Баран С.* Галицьке шкільництво в цифровім освітленні / С. Баран // Діло. – 1912. – Ч. 62. – 18 н. ст. (5 ст. ст.) марта.

⁷⁴ Приватний український мужеський учительський семінар...

⁷⁵ Там само; Другий красвий з’їзд українського народного учительства // Діло. – 1912. – Ч. 217. – 26 н. ст. (13 ст. ст.) вересня.

⁷⁶ *Баран С.* Галицьке шкільництво в цифровім освітленні / С. Баран // Діло. – 1912. – Ч. 63. – 19 н. ст. (6 ст. ст.) марта; Галицьке шкільництво в шк. р. 1909/10 // Діло. – 1910. – Ч. 219. – 3 н. ст. жовтня (20 ст. ст. вересня).

⁷⁷ *Rocznik statystyki Galicyi* / [pod kierunkiem T. Rutowskiego]. – Lwów, 1898. – R. 5: 1894–1897. – S. 97.

Варто зупинитися ще на одній особливості функціонування учительських семінарій. Шкільна адміністрація краю покладала на них завдання виховати майбутніх педагогів на засадах християнської моралі, в дусі покори і цілковитої лояльності до австрійської влади, водночас придушуючи в зародку будь-які вияви національної свідомості. Як слушно зауважив Л. Баїк, “протягом всього періоду навчання семінаристи перебували під постійним наглядом викладачів, у повній ізоляції від суспільно-політичного і культурного життя. Найменша підозра у неблагонадійності закінчувалася для них, як правило, виключенням з навчального закладу”⁷⁸. Тому важко говорити про виховання в утравкістичних семінаріях національно свідомого педагога. А газета “Діло” взагалі назвала випускників цих закладів “почасти національно скривленим” елементом⁷⁹.

Шкільна влада вбачала загрозу з боку інтелектуально розвинутих сільських вчителів, тому намагалася обмежити семінаристів у знаннях. Упродовж 1890-х років у Галицькому сеймі активно обговорювали законопроекти про поділ учительських семінарій на два типи: для підготовки педагогів сільських і міських шкіл; а в 1893 р. навіть були розроблені, але не втілені, навчальні плани для цих закладів. Зрештою, попри численні блокування пропозицій українськими й частиною польських депутатів, у 1907 р. закон був ухвалений⁸⁰.

Українські громадські організації, сеймові та парламентські послі всіяко намагалися покращити ситуацію з підготовки національної педагогічної інтелігенції. Ця робота проводилася в кількох напрямках. По-перше, постійно лунали вимоги про покращення викладання української мови та не лише декларативного зрівняння її у правах із польською. Втім, більшість таких звернень залишалася без відповідей⁸¹.

Другим напрямом боротьби були вимоги відкриття нових учительських семінарій. Українські громадські діячі активно працювали для створення утравкістичних педагогічних закладів у тих місцевостях, які могли гарантувати значний відсоток українських семінаристів. Однак крайова влада переважно займала зовсім протилежні позиції. Якщо інколи українцям вдавалося домогтися відкриття двомовної семінарії у Східній Галичині, то майже відразу на противагу створювали польську семінарію в західній частині краю. Часто подання українських громадських організацій і послів взагалі відхиляли⁸².

⁷⁸ *Баїк Л.* За освіту трудящих / Л. Баїк. – Львів: В-во при ЛДУ видавничого об’єднання “Вища школа”, 1983. – С. 12.

⁷⁹ Одноцілість в нашій шкільництві // *Діло*. – 1912. – Ч. 78. – 6 н. ст. квітня (24 ст. ст. марта).

⁸⁰ *Барна М.* Розвиток педагогічної освіти в Галичині (1772–1939 pp.): методичний посібник / М. Барна // *Рідна школа*. – 1998. – № 7–8. – С. 38; *Baik Ł. H.* Z historii rozwoju ukraińskiej szkoły w Galicji / Ł. H. Baik // *Galicja i jej dziedzictwo*. – Rzeszów: W-wo wyższej szkoły pedagogicznej, 1995. – Т. 3: Nauka i oświata / [red.: A. Meissner, J. Wyrozumski]. – S. 154.

⁸¹ *Діло*. – 1891. – Ч. 8. – 10(22) січня; *Справозданє з діяльності головного виділу Руського товариства педагогічного у Львові за час від 1881 до 1890 // Учитель*. – 1891. – Ч. 19. – С. 296.

⁸² *Учитель*. – 1895. – Ч. 11. – С. 173; *Діло*. – 1904. – Ч. 19. – 24 січня (6 лютого).

Третім напрямом боротьби за покращення педагогічної освіти в Галичині для українців було створення приватних учительських семінарій. Як не дивно, але такі кроки цілком схвалювала крайова влада. Однак ці заклади не дуже суттєво впливали на підготовку саме української педагогічної інтелігенції. Більшість були польсько- або німецькомовними. На 1914 р. із 35 таких шкіл лише 4 були українськими і 2 – польсько-українськими⁸³. Крім того, всі українські семінарії, на відміну від польських, не мали права прилюдності, тобто документи про їх закінчення держава не визнавала⁸⁴. Таке право вони отримали лише в 1912 і 1914 р.

Кількість вихованців українських приватних вчительських семінарій була досить низькою. Наприклад, протягом 1903/04 н. р. у педагогічному закладі РПТ у Львові навчалось 17 студенток, наступного року – 47⁸⁵. Це зумовлювали фінансова скрута установ і висока платня за навчання (в семінаріях РПТ вона становила 20 кор., тоді як у польських – в межах 10–15 кор.)⁸⁶.

Варта уваги і проблема розвитку середньої освіти для жінок. Адже наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. жіноча інтелігенція в Галичині лише починала формуватися. Значне гальмування цього процесу зумовлювало правове становище жінки, а також консервативно усталена в суспільстві її соціальна роль як дружини, матері та господині. За часів Австро-Угорщини жінки зі середньою освітою зустрічались порівняно рідко. Походили вони, як правило, з інтелігентних і священничих родин⁸⁷. До початку ХХ ст. у Галичині єдиними навчальними закладами для дівчат були вчительські семінарії. Хоча українки зазнавали в них значної дискримінації, про що вже мовилося, все ж такі професійні школи замінили для них гімназії⁸⁸. За розпорядженням МВіО від 11 грудня 1900 р. з'явився новий тип жіночих середніх освітніх закладів – ліцеї з 6-річним терміном навчання. Вони були покликані надати необхідний рівень знань для здобуття фахової освіти⁸⁹. На 1910 р. у краї нараховувалося таких 13, з яких лише Перемишльський ліцей був україномовним⁹⁰.

⁸³ *Meissner A. Prywatne seminaria nauczycielskie żeńskie w Galicji doby autonomicznej 1896–1914. Powstanie działalność i kadra nauczycielska / A. Meissner // Galicja i jej dziedzictwo. – Rzeszów: W-wo wyższej szkoły pedagogicznej, 1996. – Т. 6: Nauczyciele galicyjscy. Udział polskich nauczycieli galicyjskich w rozwoju teorii pedagogicznej i badań naukowych 1860–1918 / [pod red. Andrzeja Meissnera]. – S. 152–155.*

⁸⁴ *Баран С. Галицьке шкільництво в цифровім освітленні / С. Баран // Діло. – 1912. – Ч. 63. – 19 н. ст. (6 ст. ст.) марта.*

⁸⁵ *Meissner A. Prywatne seminaria nauczycielskie żeńskie... – S. 163; Діло. – 1904. – Ч. 155. – 13(26) липня.*

⁸⁶ *Meissner A. Prywatne seminaria nauczycielskie żeńskie... – S. 158.*

⁸⁷ *Савчук Б. Жіноцтво в суспільному житті Західної України (остання третина ХІХ ст. – 1939 р.) / Б. Савчук. – Івано-Франківськ: Лілея НВ, 1999. – С. 39; Юцишин І. На часі (Голос в дискусії про народне учительство) / І. Юцишин // Діло. – 1911. – Ч. 174. – 8 н. ст. серпня (26 ст. ст. липня).*

⁸⁸ *Hulewicz J. Sprawa wyższego wykształcenia kobiet w Polsce w wieku XIX / J. Hulewicz. – Kraków, 1939. – S. 233.*

⁸⁹ *Ярема О. Жіночі ліцеї і їх реформа / О. Ярема // Наша школа. – 1912. – Кн. 4–5. – С. 15.*

⁹⁰ *Курляк І. Класична освіта... – С. 67–68.*

Утім чисельність українських ліцеїсток, порівняно з польськими, була незначною. Наприклад, у 1911 р. в таких закладах навчалося 246 (18,4 %) українок і 1 049 (78,4 %) представниць польської національності⁹¹.

Від моменту створення ліцеї перебували на нижчому кваліфікаційному рівні, ніж гімназії, а документи про їх закінчення не давали можливості здобути вищу освіту. Щоб усунути ці недоліки, МВіО постановою від 14 червня 1912 р. започаткувало реформу навчальних закладів. Відтепер випускниці ліцеїв отримували свідоцтво, яке прирівнювалось до свідоцтва про закінчення гімназії і давало змогу продовжити освіту⁹².

Необхідно зауважити, що в тогочасних джерелах спостерігаємо неоднозначну, швидше навіть негативну, оцінку ролі середніх шкіл у становленні національної інтелігенції у краї. Численні публікації перенасичені риторикою про дискримінацію українців за національною ознакою, про перешкоди з боку місцевої адміністрації у доступі українцям до середніх шкіл, про некваліфікованість педагогічного персоналу в цих навчальних закладах, про відсутність там українського національного виховання і пропагування польських шовіністичних ідей тощо.

Натомість мемуаристика початку ХХ ст. дещо по-іншому оцінює вплив гімназій і реальних шкіл на кристалізацію національно свідомої інтелектуальної еліти. Автори спогадів не применшують негативних тенденцій, що спостерігались у середніх навчальних закладах (утраквізм, недостатній рівень підготовки викладачів, дискримінація тощо), але водночас наголошують на неоціненній ролі громади, молодіжної ініціативи й самоорганізації у задоволенні своїх національних і духовних потреб. Наприклад, Є. Олесницький високо оцінює значення Тернопільської гімназії для кристалізації свідомості тогочасної молоді, а роки навчання в ній вважає “справжньою школою громадського життя й патріотичного виховання”⁹³. Та чи не найбільший вплив на тодішню молодь мали т. зв. “громади” – таємні гуртки, які у другій половині ХІХ ст. почали виникати в середовищі гімназистів. Відомо про діяльність таких організацій у ЛАГ, Тернопільській, Станиславівській, Рогатинській гімназіях. Вони мали на меті поширювати національну самоосвіту, підвищувати рівень політичної свідомості, культури молоді тощо. Ці організації через пропагування вивчення історії, української мови й літератури заповнювали прогалини національно-патріотичного виховання, які виникали в середній школі. Дуже вдало схарактеризував їх роль у формуванні української інтелігенції Є. Олесницький: “З гімназії виходили молоді люди, борці за українську ідею, які відтак справджували її в пізнішій житті своєю діяльністю серед суспільности. Їх ідеологія довершувалася вже в гімназіях, в університет вони приходили вже готові. В гімназійних організаціях, у «Громадах», творилися основи їх світогляду, яким вони керувались усе життя. В «Громадах» училися вони бути вірними синами

⁹¹ *Słowo Polskie* (Lwów). – 1912. – № 130. – 18 marca.

⁹² *Курляк І.* Класична освіта... – С. 77.

⁹³ *Аркуша О.* “Найсильніший інтелект з-поміж політичних діячів Галицької України”: громадсько-політична біографія Євгена Олесницького / О. Аркуша // *Олесницький Є.* Сторінки з мого життя / Є. Олесницький / [упоряд.: М. Мудрий, Б. Савчик; авт. вступ. ст. О. Аркуша; авт. прим. та комент. М. Мудрий]. – Львів: В-во ЛОБФ “Медицина і право”, 2011. – С. 33.

свого народу, розуміти його минуле, заглядати в народню душу. Тут насталося молоді сили до боротьби з ворогами нації⁹⁴. Членство у громадах сприяло зміцненню національної свідомості учнів, розширенню їх кругозору, формуванню стійких ідейних переконань.

На початку ХХ ст. осередком для реалізації молодіжних ініціатив стала приватна українська гімназія в Рогатині. Завдяки тодішньому її директорові М. Галушинському в навчальному закладі по-новому підійшли до вирішення проблем розумового та національно-патріотичного виховання. Всіляко заохочувались різні форми співпраці дирекції гімназії та її вихованців. Замість таємних молодіжних гуртків тут діяли “Шкільні громади”, яким керівництво навчального закладу передало певні повноваження: опіка над малозабезпеченими учнями, сприяння організації роботи бібліотеки, проведення урочистостей і свят, контроль за дотриманням дисципліни у школі тощо⁹⁵.

Помітний вплив на формування української інтелігенції мала ще одна громадська ініціатива – створення т. зв. бурс (інститутів, інтернатів) для утримання за невелику платню гімназійної молоді. Більшість таких інституцій засновувались під егідою РПТ. Загалом на 1910 р. товариство утримувало 21 бурсу в різних містах Галичини⁹⁶. Ці інституції, крім турботи про матеріально-побутові умови молоді, дбали і про її національно-патріотичне виховання, дозвілля. Там під керівництвом вихователів юнаки й дівчата поглиблювали знання з історії, культури, читали заборонену в гімназіях літературу. Звичними в бурсах були святкування різних урочистостей, вечорниць. Оцінюючи значення інституту св. Миколая РПТ у Львові для становлення української інтелігенції, один з його вихованців С. Шухевич зауважив: “Інститут одразу став осередком, де поміж молоддю закріплювався патріотизм, а головно закріплювалася різниця між українством та росіянізмом...”⁹⁷.

Отже, середні школи мали помітний вплив на становлення української інтелігенції в Галичині наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. Адже саме в цих закладах відбувалося формування особистості з власним чітким світобаченням, моральними принципами й усвідомленням своєї ролі в житті суспільства. Однак цього впливу не треба перебільшувати. Його радше можна схарактеризувати як негативний. Такі чинники, як дискримінаційна політика крайової влади щодо відкриття українських середніх навчальних закладів, переповнення останніх, недостатній рівень знань, які одержувала молодь у цих закладах, низька кваліфікація більшості педагогічного персоналу гальмували процес виховання інтелігенції.

⁹⁴ Олесницький Є. Сторінки з мого життя... – С. 177.

⁹⁵ Герцюк Д. Освітнє партнерство школи... – С. 231.

⁹⁶ Його ж. Розвиток української приватної школи... – С. 224.

⁹⁷ Шухевич С. Моє життя... – С. 145.